

**Єдинівська церква Наддніпрянської України у структурі
Російської православної церкви (XIX – початок XX ст.)**

Наталія Діанова

ORCID: 0000-0003-0406-6907

hist-ua@onu.edu.ua

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вулиця Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна*

Анотація. Досліджено витoki розбудови єдинівської церкви в Наддні-
прянській Україні, основні етапи її розвитку впродовж XIX – початку
XX ст. та визначено місце єдинівства у структурі Російської правосла-
вної церкви. Проаналізовано історичні умови та особливості започатку-
вання єдинівства як форми компромісу між старообрядцями та офіцій-
ною православною церквою. Досліджено роль Слов'янського і Херсонсь-
кого архієпископа Никифора (Феотокі) у зародженні єдинівства та ре-
акцію Св. Синоду на його дії. Розглянуто процес будівництва єдинів-
ської церкви та динаміку її розвитку в різних регіонах Наддніпрянської
України. У контексті досліджуваної теми науковий інтерес становлять
опубліковані та архівні документи, які дають можливість розглянути деякі
аспекти діяльності духовенства єдинівської церкви. Простежено став-
лення російської влади та офіційної православної церкви до єдинівства
на різних етапах досліджуваного періоду. З'ясовано основні критерії ти-
ску на старовірів з метою залучення їх до єдинівської церкви. Зазна-
чено, що діяльність уряду не принесла очікуваних наслідків й чисельність
єдинівців суттєво не збільшилась. Причини полягали у небажанні
зміни старовірами своїх духовних пріоритетів та розчаруванні у діяльності
РПЦ.

Ключові слова: православ'я; старовіри; Єдинівська церква.

Надійшла до редколегії 11.02.2018

Прорецензована 15.04.2018

Рекомендована до друку 13.11.2018

**The Yedinoverie Church in the Dnipro Ukraine
in the structure of the Russian Orthodox Church
(the 19th and the beginning of the 20th centuries)**

Natalia Dianova

ORCID: 0000-0003-0406-6907

hist-ua@onu.edu.ua

*Odessa I. I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, 65082, Ukraine*

Abstract. In the presented scientific article, an attempt was made to study the origins of the origin of the Yedinoverie Church in the Dnipro Ukraine, the main stages of its development in the 19th and early 20th centuries and the definition of a place of common faith in the structure of the Russian Orthodox Church. Historical conditions and peculiarities of the emergence of uniformity are analyzed as a form of compromise between the Old Believers and the official Orthodox Church. The role of the Slavonic and Kherson Archbishop Nikifor (Feotoki) in the origin of the common religion and the reaction of the Holy Synod to its actions is examined. The process of creating Yedinoverie Church and the dynamics of its development in different regions of the Dnipro Ukraine is studied. In the context of the topic under consideration, scientific and interest documents are published and archived, which give an opportunity to consider certain aspects of the activities of the clergymen of the faith Edinoverie Church. The attitude of soviet power and the official Orthodox Church to the unity of faith at various stages of the period under investigation is considered. The main criteria of pressure on the Old Believers to join them in the Yedinoverie Church are clarified. It is noted that the activities of the Russian government did not bring the desired results and the number of co-religionists did not increase significantly. The reasons were the unwillingness of the Old Believers to change their spiritual priorities and the disappointment in the activities of the Russian Orthodox Church. With time, already in the first half of the XX century, the Yedinoverie Church, fulfilling its mission of associating schismatics with official Orthodoxy, became an integral part of the Russian Orthodox Church. Its church temples and monasteries gradually changed their status to Orthodox.

Keywords: Orthodoxy; Old Believers; Yedinoverie Church.

Received 11.02.2018

Revised 15.04.2018

Accepted 13.11.2018

Постановка проблеми. Боротьба за єдність та посилення позицій РПЦ відбувалась упродовж значного періоду часу. Один із історичних сюжетів цього процесу мав місце в Наддніпрянській Україні з кінця XIX до початку XX ст., де значна частина населення відзначалася етнічною строкатістю та поліконфесійністю. Тож до пріоритетних напрямів місіонерської діяльності духовенства РПЦ належало навернення розкольників, до яких відносили й старовірів, до офіційного православ'я. Проміжним етапом на шляху вирішення цієї проблеми і важливим методом боротьби із старообрядцями стало єдиновірство, яке отримало офіційне визнання в 1800 р. Утиски і гоніння на старовірів, які періодично здійснював російський уряд, змушували частину з них переходити до єдиновірської церкви. Репресивні дії давали тимчасовий ефект і при поверненні влади до більш ліберального ставлення частина парафіян єдиновірської церкви залишала її, будучи розчарованою в діяльності священників РПЦ. З часом єдиновірська церква поступово змінила свій статус на православний і стала невід'ємною складовою структури РПЦ.

Урахування реального історичного досвіду в просвітницькій площині може стати в нагоді духовним та державним структурам при розробці конфесійної політики в сучасних умовах.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема діяльності старовірських громад і зародження єдиновірства певною мірою відображена в історичній літературі. Дореволюційна історіографія бере свій відлік із середини XIX ст., коли з'явилися праці істориків церкви з даної проблематики. Однією з перших (1855 р.) стала праця видатного церковного діяча, російського богослова та церковного історика Макарія (Булгакова), яка стосується періоду зародження та становлення єдиновірства в Російській імперії. У подальшому вона була декілька разів перевидана [14].

Науковий інтерес становить праця А. С. Пругавіна, де автор дослідив старовірство в другій половині XIX ст. у контексті новітньої історії розколу [24].

У 1867 р. вийшла узагальнююча праця Михайла Симеоновського, написана з історії єдиновірства в Росії [26]. Її цінність полягає в тому, що автор розглянув процес поширення єдиновірства й на землях Наддніпрянської України. Проте на дослідників єдиновірства дореволюційного періоду значний вплив мала офіційна православна церква, що певною мірою позначилось на об'єктивності їхніх робіт.

Радянська історична наука репрезентована працями, що відзначалися упередженістю до оцінки ролі церкви в цілому і єдиновірської зокрема, трактуючи її як реакційну. Характерною прикметою часу став вибірковий підхід до джерел. Показовим прикладом є праця М. М. Нікольського, яка попри свою значимість має досить виражене ідеологічне забарвлення, що було характерним явищем для тієї епохи [17].

З кінця ХХ ст. спостерігається активізація наукового інтересу до церковної історії, в тому числі й до діяльності старовірських громад. Дослідження сучасних українських істориків здебільшого мають регіональний характер. Зокрема, становище старовірів у Правобережній Україні відображено у низці праць Ю. Волошина [2, 3]. Політика російського уряду стосовно старовірів Правобережної України з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. розглядалась Ю. Поліщуком [17]. Російські старообрядці на Дунаї стали об'єктом дослідження О. А. Прігаріна [22].

Певну увагу проблемі виникнення Єдиновірської церкви та її розвитку у першій половині ХІХ ст. приділено в монографічному дослідженні І. Лимана, яке стосується РПЦ на півдні України [13]. Деякі аспекти історії єдиновірства на Лівобережній Україні відображено в публікаціях С. О. Голдіної [4]. Подібні процеси, які мали місце на землях Херсонської губернії, знайшли місце в дослідженнях І. О. Єрмакової [11].

Попри досить представницьку історіографію, де висвітлюються окремі фрагменти заявленої тематики, залишається значне коло питань, які недостатньо висвітлені в історичній літературі. Відсутність монографічного дослідження, яке стосується основних тенденцій розвитку єдиновірства в межах Наддніпрянської України, дає підставу вважати подану наукову розвідку достатньо актуальною.

Мета дослідження полягає у висвітленні витоків розбудови єдиновірської церкви в Наддніпрянській Україні, дослідженні основних етапів її розвитку впродовж ХІХ – початку ХХ ст. та визначенні місця єдиновірства у структурі Російської православної церкви.

Виклад основного матеріалу. Витоки єдиновірства на землях Наддніпрянської України безпосередньо пов'язані з діяльністю старовірів, які після проведення Никонівської реформи зазнали переслідування з боку Російської православної церкви (РПЦ) та світської влади й змушені були тікати за кордон або селитися на околицях Російської імперії. Тож уже в другій половині ХVІІ ст. на українських землях проживала значна кількість старовірів. Наприкінці ХVІІІ ст. їх чисельність значно зросла, особливо на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Волині, Харківщині, Херсонщині та в інших регіонах. Згідно з опублікованими даними Ю. Волошина, на початку ХІХ ст. на Правобережній Україні компактно існували старообрядницькі (старовірські) монастирі, чотири з яких знаходились у Київській губернії, а два – в Подільській. У Київській губернії монастирі були зосереджені у Радомиському та Черкаському повіті, а в Подільській губернії старовірським монастирським центром була Куренівка Ольгопольського повіту, де діяли чоловічий монастир та жіночий скит. Ченцями та послушниками були вихідці з різних регіонів Російської імперії: Москви, Астрахані, Кишинева, Балти, Кременчука, а також Курської, Чернігівської, Ярославської та інших губерній. Старообрядницькі громади здебільшого були представлені росіянами за етнічною належністю.

У 1845 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор граф Д. Бібіков звертав увагу уряду на те, що старообрядці є найбільшими російськими патріотами серед усього населення Правобережжя – вони не шкодять православ'ю й зарекомендували себе «найпершими й найсильнішими ворогами латинства» [2, с. 48, 50].

Російські старовіри були досить стійкими щодо своїх релігійних поглядів, моралі й культурної самобутності та відзначались високою працьовитістю. До того ж вони приділяли значну увагу розвитку освіти. Рівень письменності в їхніх громадах становив близько 30 %, що перевищувало середній показник у Російській імперії. Вихованню дітей та їхній освіті там приділялося більше уваги, ніж у православному середовищі. Це давало можливість вижити в умовах зловживань царських чиновників та тиску уряду на старовірські громади [24, с. 98, 105].

Із середини XVIII ст. розпочалося заселення старовірами південноукраїнських земель, що відповідало колонізаційним інтересам уряду. Політика лібералізації, якої дотримувалась Катерина II щодо старообрядців, сприяла їх поверненню до Росії. Вони отримували право на вільний запис до купецтва та державного селянства, звільнялися від податку на носіння борід і отримали пільги терміном на шість років.

Скориставшись обіцяними пільгами, старовіри оселилися в містах: Єлисаветграді, Ананьєві, Одесі, Херсоні, Миколаєві та в сільській місцевості й успішно займалися торгівлею, перевезенням риби та солі з Одеси і Миколаєва до Поділля і Польщі та землеробством. Іменним імператорським указом від 2 жовтня 1795 р. їм дозволялося будівництво монастирів і церков у місцях проживання, богослужіння за стародруками, відповідно до їхніх обрядів, але настоятелів і священиків вони мали отримувати від місцевого архієрея РПЦ [18, с. 793].

У 1787 р. у селищі Велика Знаменка Дніпровського повіту Таврійської області був заснований старовірський монастир, що стало винятковим явищем у тогочасній Росії. Пізніше, у 1796 р., за клопотанням Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора П. А. Зубова його переведено на нове, більш зручне місце, що знаходилось у 20 верстах від Берислава, на березі річки Конка, де йому відводилось 3 000 десятин землі [22, с. 88].

В історичній літературі неодноразово зверталася увага на той факт, що старовіри не мали одностайних поглядів на питання взаємин з офіційною православною церквою. Частина з них свідомо ізолювалась, уникаючи будь-яких контактів з нею, а частина добивалась визнання своїх священиків ієрархами синодальної церкви [13, с. 130–131]. Саме серед старовірів Південної України виникла ідея єдиновірства. Її ініціаторами стали старообрядці із селища Знаменка Єлисаветградського повіту, які переселились туди із Молдавії. У 1780 р. вони

звернулись до архієпископа Никифора (Феотокі) з проханням дозволити їм будівництво церкви, мати священика із свого середовища і користуватись стародруками. До нього долучалось письмове сповідання своєї віри, де за свідченням Никифора «вони щиро зрікалися розкольницьких поглядів і визнавали Церкву Грецьку істинною, вселенською і апостольською. Усі її догмати, таїнства і обряди визнавались відповідними до Слова Божого, переказів св. апостолів і семи Вселенських соборів. Ті, хто знаходиться поза межами греко-руської Церкви, введені в оману». Під зверненням підписалося 116 осіб, які попередньо заручились підтримкою генерал-губернатора Новоросійського краю князя Г. О. Потьомкіна [12].

Никифор (Феотокі) схвально поставився до ідеї єдиновірства. У 1780 р. він звернувся до усіх старовірів, що проживали в епархії, з «Окружним посланням к старообрядцам» із закликом повернутися до істинної православної церкви, вказуючи на помилковість розколу [1, с. 223–231].

У зв'язку з тим, що розкольники Бахмутського повіту не погодились із наведеними архієпископом доказами і відповіли на нього «Соловецкой челобитной», Никифор написав «Ответы на вопросы старообрядцев», які були опубліковані в Москві у 1800 р. Упродовж ХІХ ст. ця праця витримала п'ять видань, що свідчить про її науково-практичне значення та актуальність.

Під час свого візиту до Знаменки в червні 1780 р. Никифор освятив церкву розкольникам, які прийняли від нього священика. Прикметно, що в церковних документах під терміном «розкольники» часто фігурували як старовіри, так і представники ряду сект: молокани, духобори, скопці та інші. Офіційно до 1905 р. розкольниками називали старовірів, попри їх належність до дониконівського православ'я.

Архієпископ Никанор (Феотокі) став фактичним основоположником єдиновірства без узгодження своїх дій зі Св. Синодом, який, попри сподівання, не схвалив його дій. Більш того, йому вказувалось на недопустимість такого поблажливого ставлення до розкольників, посилаючись на постанову Великого Московського Собору 1667 р., який забороняв використання їхніх стародруків і звичаїв. Архієпископ навів богословське обґрунтування своїх дій, численні переконливі приклади із давньої та новітньої церковної історії, зробив екскурси в історію богослужбового статуту, текстологію Св. Писання, посилення на церковні правила і вчення святих отців, демонструючи тим самим неабияку ерудицію і глибокі знання. Ці докази були настільки вагомими, що його навернення старовірів до офіційної церкви не було скасованим. Ініціатива Никифора (Феотокі) стала для Св. Синоду своєрідним каталізатором для обговорення питання про єдиновірство, яке стало реальністю і незабаром було узаконено [10, с. 60].

У 1800 р. імператор Павло І затвердив складені митрополитом Московським Платоном «Пункти, або правила, єдиновірства», які

були досить лояльними. Єпархіальним архієреям заборонялось відбирати у старообрядців стародруки, які не містили положень, образливих для офіційної церкви. Старовірам уже не обов'язково було йти на компроміс із православним духовенством, а ті, у свою чергу, мали обмежені можливості для впливу на них.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. єдиновірство почало швидко поширюватись на землях Південної України, про що свідчить поява церковних споруд у ряді населених пунктів: Великій Знаменці, слободі Троїцьке Одеського повіту, Єлисаветграді, Херсоні, Кременчузі, Одесі, Олександрії, Тирасполі, у селах Привольному та Мала Знаменка та ін.

Показовим є розвиток єдиновірства в Одесі, де старовіри поселились з кінця XVIII ст. Їм дозволили побудувати в місті свою каплицю, до якої в 1798 р. з дозволу Новоросійської духовної консисторії добувано вітвар. Рік по тому за клопотанням священника Федора Карасьова на кошти парафіян у центрі міста – на Олександрівському проспекті, була побудована невелика церква, освячена в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці. У 1812 р. на її місці була закладена нова єдиновірська церква, яка була збудована за проектом архітектора Франца Фраполлі й освячена в 1822 р. Новий храм мав три престולי, велику дзвіницю, яка налічувала одинадцять дзвонів, найбільший з яких важив близько 500 пудів. Він відразу зайняв важливе місце в духовному житті Одеси. Настоятелі храму відзначалися високим рівнем освіти й користувалися авторитетом у парафіян. Наступником Федора Карасьова в 1827 р. став протоієрей Іоанн Глобачов, під впливом якого значна частина старовірів визнала офіційну РПЦ. Цьому сприяли зміни у ставленні уряду до старовірів. Микола II був противником ліберальної політики свого попередника щодо старовірів, про що свідчить відновлення їх утисків з другої чверті XIX ст.

Упродовж 1844–1880 рр. настоятелем єдиновірської Покровської церкви був протоієрей Іоанн Антонович Гавель, який свого часу отримав освіту в Катеринославській духовній семінарії (1831 р.). Він мав певний досвід священства і місіонерської роботи, який повною мірою застосував при роботі з парафіянами. У 1853 р. він став членом Херсонської духовної консисторії.

В Одесі І. Гавель займався не лише церковною, а й викладацькою діяльністю. У 1866 р. його призначено членом правління Херсонської духовної семінарії та членом Комітету для вирішення питань, націлених на покращення умов утримання духовно-навчальних закладів Херсонської єпархії. Упродовж 1869–1875 рр. протоієрей був Благодійним церков Одеси. Його сумлінна служба відзначена орденами та медалями [8, арк. 1–7].

У 1845 р. священником Покровської церкви архієпископ Гавриїл (Розанов) призначив Серафима Серафимова – вихованця Київської

духовної академії, який, крім проповідницької роботи, успішно займався ще й освітянською та науковою діяльністю в Одесі [6, арк. 4].

Одним із настоятелів Покровської церкви на початку ХХ ст. був протоієрей Мелетій Аркадійович Шаравський, проповіді якого користувалися заслуженою популярністю у населення міста. Про його авторитет свідчить перехід до храму частини парафіян Успенської церкви, які були незадоволені грубою поведінкою та численними образами настоятеля Іоанна Вознесенського [25, арк. 4–9]. Протоієрей спілкувався з членами одеської «Просвіти». Він першим в Одесі 10 березня 1907 р. у пам'ять про Т. Г. Шевченка після панахиди читав проповідь українською мовою. Згодом він викладав у місцевій українській школі імені І. Франка.

У 1814 р. в Одесі на місці молитовного будинку єдиновірцями було побудовано Успенську церкву, яка з часом не могла задовольняти потреби віруючих. Тож 17 липня 1855 р. поряд з нею закладено новий шестипрестольний храм, побудований в 1869 р. До його штату зараховано двох священників, одного диякона і двох псаломників. При церкві діяла бібліотека, де зберігались стародруки Іоанна Златоуста. Настоятелем став священник Василь Олександрович Сілін, який в 1858 р. закінчив Кишинівську духовну семінарію. Він брав активну участь у будівництві нового приміщення церкви, відзначився своєю освітянською діяльністю [7, с. 152–153].

У 1828 р. в Одесі закладено єдиновірську Петро-Павлівську церкву, будівництво якої завершилось у 1839 р. Варто зазначити, що розбудова цього храму, як і єдиновірської Покровської церкви, відбувалася за підтримки Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова, що цілком відповідало інтересам російської влади, яка мала на меті навернення старовірів до єдиновірства. На будівництво єдиновірських церков з державної скарбниці виділялися чималі кошти. Часто на єдиновірські храми перетворювали старообрядницькі каплиці та молитовні будинки без згоди на це більшості населення. Для більш рішучої боротьби із старовірами у 1850-х роках вийшли урядові розпорядження, які мали на меті схилити до єдиновірства купецтво, чим завдати удару по найзаможнішій частині старообрядництва. З 1 січня 1855 р. до купецького стану вони могли записуватися лише «на тимчасовому праві», що означало позбавлення старовірів важливих станових привілеїв і необхідність виконання рекрутської повинності з 25-річним терміном служби. Це сприяло масовому переходу купців-старообрядців до єдиновірства [4, с. 52].

Жорстка політика російського уряду до старовірських купців відображена в документах, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області. Зокрема, секретним імператорським указом від 27 листопада 1854 р. передбачалася ретельна перевірка належності до православ'я чи єдиновірства осіб, які оголошували купецькі капітали. Рік потому, відповідно до наказу Міністра внутрішніх справ, єпархіальні

архіереї зобов'язувалися зробити секретне розпорядження, щоб при оголошенні купецьких капіталів позначалися всі члени родини купця, які належали до православ'я чи єдиновірства, і які мали користуватися гільдійними правами і пільгами. Зазначалося, що консисторії і благочинні зобов'язувалися вживати заходів для упередження зловживань з боку причтів при видачі відповідних свідоцтв єдиновірства [13, с. 352, 354].

У документах Одеського статистичного комітету зазначено, що в 1884 р. в Одесі діяло три єдиновірські церкви. Проте чисельність парафіян цих церков за результатами перепису 1873 р. наводилась спільно з православними офіційної РПЦ – 73 921 особа чоловічої статі та 51 428 осіб жіночої [9, арк. 21, 23], що підтверджує позицію влади щодо курсу єдиновірства на інтеграцію до РПЦ.

Уряд був зацікавлений у широкому розповсюдженні єдиновірства в Наддніпрянській Україні. Єдиновірські церкви виникали в ХІХ ст. в різних містах краю. Часто цей процес відбувався за подібною схемою, проте рівень фахової підготовки священників там зазвичай був нижчим, ніж в Одесі. Прикладом може слугувати Покровська єдиновірська церква в Херсоні, освячена в 1844 р. на місці колишньої старообрядницької церкви, побудованої в 1812 р. У 1913 р. її парафіянами були 58 осіб чоловічої статі та 60 осіб жіночої, які належали до міщанства. Священик – Терентій Андрійович Горянов свого часу закінчив Ново-Бугську учительську семінарію, теж активно займався освітянською діяльністю в місті. Упродовж 1909–1911 рр. церковним старостою був херсонський купець Андрій Григорович Тропін [5, арк. 2, 3, 5, 6, 12].

Ще одна єдиновірська церква в Херсоні, освячена в ім'я Різдва Богородиці, була побудована в 1834 р. на місці жилого будинку. У 1913 р. вона налічувала 96 парафіян, 11 з яких належали до стану духовенства, чотири – до дворянства, 81 особа – до міщанства. Посаду священика посідав Петро Павлович Чехович, який не мав відповідної освіти, будучи відрахованим з першого класу Одеської духовної семінарії за власним бажанням [5, арк. 18–20].

Єдиновірська церква з аналогічною назвою діяла в Миколаєві, побудована на місці старообрядницької церкви. Священиком з 1890 р. був Лаврентій Миколайович Толстов, який мав домашню освіту. Парафія церкви становила 571 особу. Здебільшого це були міщани, за винятком 27 військових та 44 селян [5, арк. 72, 80].

Покровська єдиновірська церква в 1847 р. була освячена в Єлисаветграді. Вона, як і багато інших, була побудована на місці старовірської церкви. На 1913 р. її парафіянами були 890 осіб, з яких сім належали до духовенства, 779 – до міщанства і 104 – до селянства. З 1886 р. священиком став Василь Антонович Абрамов, який отримав домашню освіту і в 1869 р. по рекомендації єпархіального керівництва прийняв духовний сан [5, арк. 41, 46].

Збереглися дані про дві єдиновірські церкви Новогеоргієвська Олександрівського повіту Херсонської губернії. Одна з них – Воскресенська – побудована в 1828 р. за сприяння почесних громадян міста Єміліана і Макарія Богдаревих. На початку ХХ ст. до парафії церкви належали 635 осіб, з яких: 13 представників духовенства, 16 – дворянства, 538 – міщанства і 68 – селянства. З 1909 р. на посаді священника перебував Григорій Львович Яковлев, який мав духовну освіту (закінчив Київську духовну семінарію).

Будівництво єдиновірської Покровської церкви розпочалося в 1872–1873 рр. силами новогеоргієвського купця Єремія Парамоновича Холодиніна, а добудована лише в 1890–1891 рр. Парафіянами церкви були 1 196 осіб: 6 – духовного звання, 150 – військових, 29 – селян, решта – міщани. З 1896 по 1913 рр. священником був Петро Іванович Шведов – син священника, який отримав домашню освіту [5, арк. 53, 56, 60, 76].

Російська влада та Св. Синод приділяли певну увагу питанню утримання духовенства єдиновірських церков, особливо в округах Новоросійського військового поселення, що знайшло свій відбиток у законодавчих документах. Зокрема, у 1846 р. відповідно до подання Департаменту військових поселень, схваленого Св. Синодом, диякону Новогеоргієвської єдиновірської церкви призначалось жалування з коштів військових поселень [19, с. 600–601]. До того ж передбачалися заходи щодо зведення церков для військових поселенців, які висловили бажання приєднатися до єдиновірства [20, с. 600–601]. У 1847 р. причетники єдиновірських церков отримали право на жалування аналогічне тому, яке мали причетники офіційних православних церков, яке надходило з коштів військового поселення [21, с. 159, 160].

Єдиновірство розглядалося РПЦ та урядом як компромісна течія, запроваджена для прискорення процесу возз'єднання старообрядців із синодальною церквою. Але попри значні зусилля влади кількість єдиновірських церков не мала тенденції до зростання. Більшість старовірів Наддніпрянщини продовжувала дотримуватися релігійних поглядів своїх батьків. Показовою була ситуація на Волині, де в 1912 р. зареєстровано лише 289 єдиновірців. Схожою була ситуація і в інших губерніях краю [17, с. 402].

Згідно з відомостями обер-прокурора Св. Синоду за 1913 р., кількість єдиновірських церков по єпархіях Наддніпрянської України була такою: у Київській та Подільській – по одній, Таврійській – 3, Полтавській – 8, Херсонській – 15, Чернігівській – 28. У Катеринославській єпархії наявність цих церков взагалі не зазначена. У «Памятної книжке для Екатеринославской губернии на 1860 г.» також відсутні дані про єдиновірців у Катеринославі та інших містах, крім Олександрівська, де їх налічувалось 28 осіб [16, с. 16–21].

Для порівняння розглянемо чисельність єдиновірських церковних споруд на російських землях. Чи не найбільше їх було в Пермській єпархії (41), Катеринбурзькій (35), Петроградській (23), Самарській (30), Вятській (17) і Тобольській (15). Найменше: в Єнисейській єпархії (1), Архангельській та Тульській (по дві), Вологодській (3), Тверській (5). Взагалі відсутні церкви у Гродненській, Мінській, Туркестанській, Фінляндській єпархіях та в Грузинському екзархаті, де чисельність росіян була незначною [23, с. 6, 7]. Варто зазначити, що єдиновірці-росіяни, які проживали на теренах Наддніпрянщини, зробили свій внесок у розвиток офіційної РПЦ, соціально-економічного та культурного життя краю.

Висновки. Російська влада була зацікавлена у розбудові єдиновірської церкви, яку розглядала в якості перехідного етапу від старообрядництва до офіційної церкви. Православні архієреї з метою збереження домінуючих позицій РПЦ на землях Наддніпрянщини здійснювали активну місіонерську роботу серед розкольників, до яких відносили й старообрядців. Архієпископ Никифор (Феотокі) намагався залучити їх до РПЦ шляхом поступок у вигляді єдиновірства, яке відіграло особливо важливу роль у миколаївську епоху, коли ліберальна політика уряду щодо старовірів змінилась на більш жорстку. Утиски і гоніння на старовірів змушували їх визнавати єдиновірську церкву. Із зміною державного курсу за часів Олександра II частина з них залишила її, остаточно розчарувавшись у діяльності православних священників. Попри це єдиновірська церква продовжувала досить успішно функціонувати ще й на початку ХХ ст., зокрема в 1913 р., який став останнім мирним і стабільним роком напередодні Першої світової війни і подальших революційних потрясінь. Згодом єдиновірська церква поступово змінила свій статус на православний і стала невід'ємною складовою структури РПЦ. Деякі аспекти даної проблематики можуть стати предметом подальших наукових розвідок, зокрема дослідження історії єдиновірських храмів у першій половині ХХ ст.

Бібліографічні посилання

1. Архиепископ Никифор Феотокис, 2006. *Благословенным христианам Греции и России*. Москва: Даниловский благовестник.
2. Волошин, Ю., 2000. Старообрядницькі монастирі Правобережної України у першій половині ХІХ ст. *Українське релігієзнавство. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України*. Київ, № 14, сс. 44–53.
3. Волошин, Ю., 2006. Урядова політика: щодо російських старообрядців на Стародубщині у ХVІІІ ст. *Український історичний журнал*. Київ, № 1, сс. 14–27.
4. Голдіна, С. О., 2004. Єдиновірство як засіб боротьби влади зі старообрядництвом у 40–60-ті роки ХІХ століття (на матеріалах Лівобережної Укра-

- іни). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, вип. 18, сс. 51–55. Доступно: <http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/18/18/goldina.pdf>.
5. Ф. 37. Оп. 2 а. Спр. 412. Одеса: Державний архів Одеської області.
  6. Ф. 37. Оп. 2 а. Спр. 484. Одеса: Державний архів Одеської області.
  7. Ф. 37. Оп. 2 а. Спр. 576 а. Одеса: Державний архів Одеської області.
  8. Ф. 37. Оп. 2 а. Спр. 577. Одеса: Державний архів Одеської області.
  9. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 30. Одеса: Державний архів Одеської області.
  10. Діанова, Н. М., 2012. Місіонерська діяльність архієпископа Никифора (Феотоки) на Півдні України. *Чорноморський літопис*. Миколаїв, сс. 58–62.
  11. Ермакова, І. О., б.д. *Особливості запровадження єдиновірства у 40–60 рр. ХІХ століття (на матеріалах Херсонської губернії)*. Доступно: <<http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/142.pdf>>.
  12. Архієпископ Никифор (Феотокис), б.г. *Жизнь и труды архиепископа Никифора (Феотокиса)*. Доступно: <https://azbyka.ru/otechnik/Nikifor_Feotokis/zhizn-i-trudy-arkhiepiskopa-nikifora-feotokisa/>.
  13. Лиман, І., 2004. *Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861)*. Запоріжжя.
  14. Макарий, митрополит Московский, 1889. *История русского раскола, известного под именем старообрядства*. Санкт-Петербург.
  15. Никольский, Н. М., 1983. *История русской церкви*. Москва.
  16. *Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 г.*, 1860. Екатеринослав, сс. 4–21.
  17. Поліщук, Ю., 2007. Старовіри Правобережної України, як об'єкт політики російського царизму (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, вип. 36, сс. 396–404.
  18. *Полное собрание законов Российской империи*, 1830. Собр. 1. Санкт-Петербург, т. 23, № 17.392.
  19. *Полное собрание законов Российской империи*, 1847. Собр. 2. Санкт-Петербург, т. 21, отд. 1, № 20107.
  20. *Полное собрание законов Российской империи*, 1848. Собр. 2. Санкт-Петербург, т. 22, отд. 1, № 20871.
  21. *Полное собрание законов Российской империи*, 1848. Собр. 2. Санкт-Петербург, т. 22, отд. 1, № 20935.
  22. Пригарин, А. А., 2010. *Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце ХVІІІ – первой половине ХІХ вв.* Одесса, Измаил, Москва.
  23. Победоносцев, К. П., 1915. *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1913 г.* Петроград.
  24. Пругавин, А. С., 1904. *Старообрядчество во второй половине ХІХ в. Очерки из новейшей истории раскола*. Москва.
  25. Ф. 796. Оп. 445. Спр. 671. Москва: Российский государственный исторический архив.
  26. Симеоновский, М[ихаил], 1867. *Исторический очерк единоверия*. Санкт-Петербург.
  27. Феотоки Никифор, 1800. *Ответы на вопросы старообрядцев*. Москва.

References

- Archbishop Nikifor Theotokis, 2006. *Blagoslovennym khirstianam Gretsii i Rossii* [To the blessed Hirstians of Greece and Russia]. Moscow: Danilovskiy blagovestnik (in Russian).
- Voloshyn, Yu., 2000. Staroobryadnyts'ki monastyri Pravoberezhnoyi Ukrainy u pershiy polovyni XX st. [Old Believer Monasteries of the Right-Bank Ukraine in the first half of the 19th century]. *Ukrayins'ke relihiyeznavstvo. Byuleten' Ukrayins'-koyi Asotsiatsiyi relihiyeznavsiv i Viddilennya relihiyeznavstva Instytutu filosofiyi imeni H.S.Skovorody NAN Ukrainy* [Ukrainian Religious Studies. Bulletin of the Ukrainian Association of Religious Studies and the Department of Religious Studies at the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, no. 14, pp. 44–53 (in Ukrainian).
- Voloshyn, Yu., 2006. Uryadova polityka: shchodo rosiys'kykh staroobryadtsiv na Starodubshchyni u XVIII st. [The government policy: concerning Russian Old Believers in the Starodubshchyna in the 18th century]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, no. 1, pp. 14–27 (in Ukrainian).
- Holdina, S. O., 2004. Yedynovirstvo yak zasib borot'by vlady zi staroobryadnyts'vom u 40–60-ti roky XIX stolittya (na materialakh Livoberezhnoyi Ukrainy) [The Edinoverie as a means of power struggle with the Old Believers in the 40s – 60s of the 19th century (on materials of the Left Bank of Ukraine)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of Zaporozhsky National University Historical Department]. Zaporizhzhya: Prosvita, issue 18, pp. 51–55. Avialable at: <http://istznu.org/dts/file.php?host_id=1&path=/page/issues/18/18/goldina.pdf> (in Ukrainian).
- Fund 37. Inventory 2 a. File 412. Odesa: State Archives of Odesa Oblast.
- Fund 37. Inventory 2 a. File 484. Odesa: State Archives of Odesa Oblast.
- Fund 37. Inventory 2a . File 576 a. Odesa: State Archives of Odesa Oblast.
- Fund 37. Inventory 2 a. File 577. Odesa: State Archives of Odesa Oblast.
- Fund 274. Inventory 1. File 30. Odesa: State Archives of Odesa Oblast.
- Dianova, N. M., 2012. Misioners'ka diyal'nist' arkhiepyskopa Nykyfora (Feotoki) na Pivdni Ukrainy [Missionary activity of Archbishop Nikiforos (Feotoki) in the South of Ukraine]. *Chornomors'kyy litopys*. Mykolayiv, pp. 58-62 (in Ukrainian).
- Yermakova, I. O., n.d. *Osoblyvosti zaprovadzhennya yedynovirstva u 40-60 rr. XIX stolittya (na materialakh Khersons'koyi huberniyi)* [Features of the introduction of the Yedynoverie in the 40's – 60's of the 19th century (on materials of the Kherson province)]. Avialable at: <<http://mdu.edu.ua/wp-tsonent/uploads/2015/03/142.pdf>> (in Ukrainian).
- Archbishop Nikifor (Feotokis), n.d. *Zhizn' i trudy arkhiepiskopa Nikifora Feotokisa* [Life and works of Archbishop Nikiphor (Feotokis)]. Avialable at: <<http://msdm.ru/content/view/254/231/1/6/>> (in Russian).
- Lyman, I., 2004. *Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukrainy (1775-1861)* [State Church and State Power: The Southern Ukraine (1775–1861)]. Zaporizhzhia: RA Tandem-U (in Ukrainian).
- Macarius, Metropolitan of Moscow, 1889. *Istoriya russkogo raskola, izvestnogo pod imenem staroobryadstva* [The history of the Russian split, known as the Old Believers]. 3d issue. St. Petersburg (in Russian).
- Nicol'skiy, N. M., 1983. *Istoriya russkoy tserkvi* [History of the Russian Church]. 3d issue. Moscow (in Russian).

Anon., 1860. *Pamyatnaya knizhka dlya Ekaterinoslavskoy gubernii na 1860 g.* [A memorial book for the Ekaterinoslav province in 1860]. Ekaterinoslav, pp. 4–21 (in Russian).

Polishchuk, Yu., 2007. Staroviry Pravoberezhnoyi Ukrainy, yak ob'ekt polityky rosiys'koho tsaryzmu (kinets' XVIII – pochatok XX st.) [Old Believers of the Right-Bank Ukraine as an Object of the Russian Tsarist Policy (the end of the 18th – the beginning of the 20th century)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific notes to the I. F. Kuras Institute for Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, issue 36, pp. 396–404 (in Ukrainian).

Complete code of laws of the Russian Empire, 1830. Collection I. St. Petersburg, vol. 23, no. 17.392 (in Russian).

Complete code of laws of the Russian Empire, 1847. Collection II. St. Petersburg, vol. 21, part 1, no. 20107 (in Russian).

Complete code of laws of the Russian Empire, 1848. Collection II. St. Petersburg, vol. 22, part 1, no. 20871 (in Russian).

Complete code of laws of the Russian Empire, 1848. Collection II. St. Petersburg, vol. 22, part 1, no. 20935 (in Russian).

Prigarin, A. A., 2010. *Russkie starobryadtsy na Dunae: formirovanie etnokontseional'noy obshchnosti v kontse XVIII – pervoy polovine XIX vv.* [Russian Old Believers on the Danube: the formation of ethno-religious community in the late eighteenth – first half of the nineteenth centuries]. Odessa, Ishmael, Moscow (in Russian).

Pobedonostsev, K. P., 1915. *Vsepoddanneyshiy otchet ober-prokurora Svyateyshego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1913 g.* [The most generic report of the Ober-Prosecutor of the Most Holy Synod on the Office of the Orthodox Confession for 1913]. Petrograd (in Russian).

Prugavin, A. S., 1904. *Starobryadchestvo vo vtoroy polovine XIX v. Ocherki iz noveyshey istorii raskola* [Old Believers in the second half of the nineteenth century. Essays from the recent history of the split]. Moscow.

Fund 796. Inventory 445. File 671. Moscow: Russian State Historical Archive. S[imeonovs]kiy, M[ikhail], 1867. *Istoricheskiy ocherk edinoveriya* [Historical essay of the Yediniverie]. St. Petersburg (in Russian).

Feotoki Nikifor, 1800. *Otvety na voprosy starobryadtsev* [Answers to the questions of the Old Believers]. Moscow (in Russian).